

ДО ПИТАННЯ ПРО КОМПОЗИЦІЮ ІСТОРИЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ МОНАСТИРІВ XV–XVIII ст.

© Чень Л. Я., 2015

Розкрито особливості просторової організації українських історичних монастирів та проведено класифікацію за принципом організації композиційного центру монастирських комплексів та ансамблів.

Ключові слова: монастир, принципи архітектурно-просторового поєднання, ієрархічна система монастирських побудов, композиційний центр, собор, келії, Святі ворота, видові точки сприйняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Середньовічні монастирі викликали увагу багатьох дослідників: істориків, археологів і особливо архітекторів. Монастирі досліджували І. Крип'якевич, І. Огієнко, В. Січинський, які акцентували увагу на історичних, архітектурно-просторових аспектах. Варто відзначити вагомість ґрунтового дослідження окремих монастирських комплексів на теренах України Г. Логвином, Т. Гуцаленко, В. Тимофієнком, В. Рожком, П. Ричковим, І. Тарутіною, Г. Лукомським, О. Цинкаловським, В. Вуйциком. Системний підхід до вивчення оборонних монастирів в Україні знайшли архітектурознавці Г. Логвин, О. Годованюк, О. Нельговський. Всебічне вивчення оборонних монастирів продовжили Т. Трегубова, Є. Пламенитцька, Л. Крошенко, Л. Прибєга. О. Лесик, у своїй монографії провів комплексне дослідження замків і монастирів оборонного характеру. В. Вечерський ґрунтовно дослідив монастирі доби Гетьманщини, з проведенням їх класифікації, І. Л. Бусева-Давидова, І. А. Рябушина досліджували російські монастирі, зосередивши увагу на композиційному аналізі і стилістичних особливостях. На основі архівних матеріалів польські дослідники В. Зіморевич, О. Чоловський, Є. Ковальчик, М. Маєрович-Підлипчак, акцентували увагу на історичних та архітектурно-просторових аспектах монастирів.

Постановка проблеми

Серед пам'яток архітектури і містобудування монастирські комплекси та ансамблі є найбільшими за розмірами історичними спорудами, що мають особливий статус і зумовлені унікальними історичними та архітектурними особливостями.

На українських землях монастирі отримали значне поширення в добу середньовіччя. Вони були релігійними осередками і відігравали важливу роль у культурно-освітньому житті українського народу.

Монастирі споруджувались на основі архітектурно-будівельних традицій свого часу в поєднанні з існуючим ландшафтним середовищем. Забудова монастирських комплексів та ансамблів відбувалось за певними принципами об'ємно – планувальної композиції. Тому українські історичні монастирські комплекси та ансамблі вимагають великої уваги в аспекті дослідження їх композиційної організації.

Мета і завдання статті

Розкрити особливості просторової і композиційної організації українських історичних монастирів та виявити закономірності розташування кожної монастирської будівлі за принципом організації композиційного центру монастирського комплексу чи ансамблю.

Основний виклад матеріалу

В українській архітектурі помітне місце займають монастирські комплекси та ансамблі із своєю функціонально-просторовою, композиційною та архітектурно-планувальною структурою. В середньовіччі монаше суспільство розглядалось як заклад особливого порядку, як уподібнення до ангельського стану. В архітектурному аспекті монастир являє собою складно організоване містобудівне утворення, що включає богослужбові, житлові, учбові, суспільні, виробничі і господарські споруди, які поєднувались між собою з відповідним зонуванням. На території монастиря розміщувались сакральні споруди (церква, каплиця, дзвіниця), житлові (келії монахів, архимандрита), виробничі (друкарні, майстерні) господарські. Монастирські будівлі споруджувались на відповідних епосі (бароко, класицизм) архітектурно-композиційних принципах з врахуванням навколишнього середовища. Варто зазначити, що окремі монастирі протягом свого існування змінювались композиційно і стилістично. При чому змінювалась форма, розміри, стилістика архітектурних рішень фасадів споруд, при цьому взаєморозташування об'єктів на монастирській території змінювалось неодноразово. Однак відносно строго дотримувались лише складу споруд, площ і проїздів на монастирській території і загальних принципів їх взаєморозташування. В той же час вражає різноманітність об'ємно-просторових рішень монастирів, викликана відсутністю строгих правил в їхньому композиційному взаєморозташуванні.

Центральне місце серед усіх монастирських споруд займав собор чи монастирський храм, який вирізнявся висотою, оздобленням, формою завершення, покриттям. Поблизу основної церкви споруджувалась трапезна, “тепла” церква. На захід від основного монастирського храму зводили дзвіницю. Кругом храму чи з півдня розміщували келії, далі – виробничі (майстерні), господарські будівлі. Всі монастирські споруди утворювали чітку ієрархічну систему. Головний монастирський храм домінував у просторі внутрішнього двору над трапезною, трапезна над пекарнею, келіями. На вхід до храму були зорієнтовані головні – Святі ворота. Вся територія монастиря обводилась монастирською огорожею.

Кожен монастирський комплекс чи ансамбль одержував суто індивідуальні риси в об'ємно-просторовій організації, а відповідно і в архітектурному вирішенні під впливом природного характеру місцевості, наявності насаджень, природних джерел, ставків, місцевих (регіональних) традицій, таланту архітекторів, інженерів та будівничих. Монастирські споруди розміщувались за принципом периметральності забудови; концентричності; прагнення до геометричної правильності (регулярності) – для оборонних монастирів).

Враховуючи те, що монастир в середньовіччі сприймався як образ Царства Небесного на землі, а монахи йменувались “ангельським чином”, можна припускати, що на планування і композицію монастирів значною мірою впливало уподібнення їх до Небесного міста праведників [1]. Згідно з біблійним Апокаліпсисом небесний Єрусалим, як і монастир, “мають велику і високу стіну”... Місто розміщене чотирикутником, а довжина його така, як ширина (Апокаліп. XXV 12,16). В центрі монастиря розташувався храм з престолом – місцем перебування Бога і здійснення свхаристійної жертви, а по периметру розміщувались монастирські келії [2]. На території монастиря були гарно організовані сади і джерела. Часто виникнення джерел пов'язувалось з чудесними зціленнями засновників монастирів.

За композиційною організацією монастирського комплексу чи ансамблю можна виділити: групу монастирів, де головний храм розміщений на площі, а кругом нього групуються основні монастирські споруди; в другій групі – композицію монастиря формує храм, а фронт споруд розміщений навпроти; в третій групі – центральним композиційним елементом є сам храм, до якого примикають з одного чи двох боків споруди, тобто основні елементи розміщені на одній лінії, по фронту; у четвертій групі – храм є центральним композиційним елементом, а примикаючі споруди утворюють внутрішній двір (за західним зразком) [3].

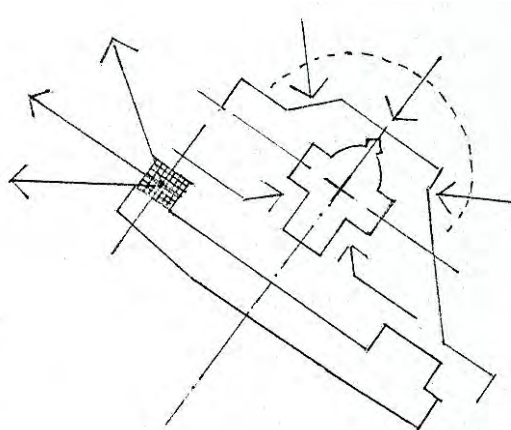
Архітектурно-просторове поєднання споруд у монастирському комплексі чи ансамблі здійснювалось за геометричним принципом композиційного поєднання будівель на основі паралельності (перпендикулярності) осей, що характерно було для більшості василіанських монастирів. В об'ємно-просторовому вирішенні домінує асиметричність, у вирішенні храмів, дзвіниць, капличок – строга симетрія.

Аналіз візуального сприйняття об'ємно-просторової і розпланувальної структури значної кількості українських історичних монастирів дозволив виокремити три основних композиційних групи монастирів, за візуально-образною роллю головних елементів монастирського комплексу:

- храм візуально працює на внутрішній простір, дзвіниця на зовнішній;
- переважаюча зовнішня візуальна дія храму і дзвіниці;
- храм і дзвіниця візуально працюють на зовнішній і внутрішній простір.

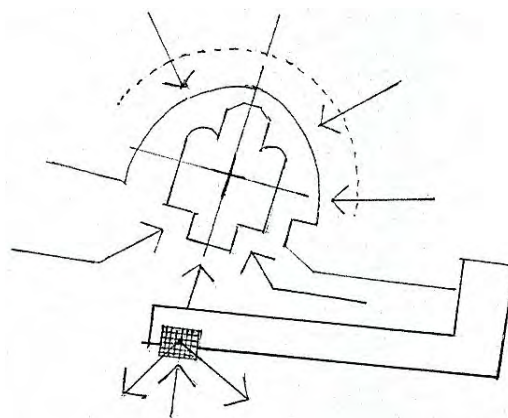
Рис. 1. Монастир св. Онуфрія в Добромилі

Різке обривчасте пониження рельєфу на вершині Чернечої гори і фасад двоповерхової споруди келій утворюють простір, в якому домінує храм св. Онуфрія. Висока дзвіниця розрахована на сприйняття з далеких відстаней

Рис. 2. Монастир св. Онуфрія у Львові

Дзвіниця, двоповерхова будівля келій організують напівзамкнутий простір і візуально працюють на вуличне середовище. Храм працює на внутрішній простір монастирського двору і частково на більш далекий план міського пейзажу

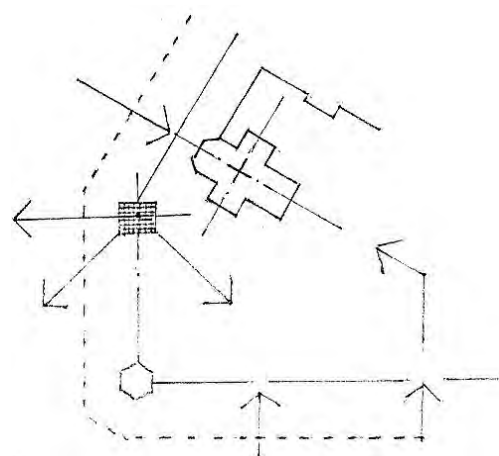

Рис. 3. Монастир св. Миколая в Крехові

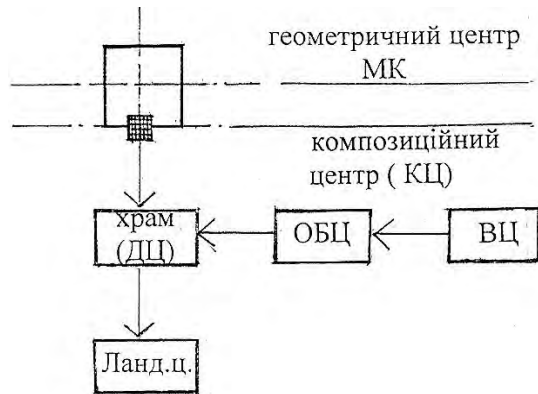
Інтер'єрний характер простору формують зелені насадження, Монастирський комплекс – елемент цього інтер'єру.

Храм домінує у внутрішньому просторі, дзвіниця в однаковій мірі належить внутрішньому і зовнішньому (візуально).

Монастир справляє враження цілісності і ансамблевої гармонійності з зовнішніх точок візуального сприйняття.

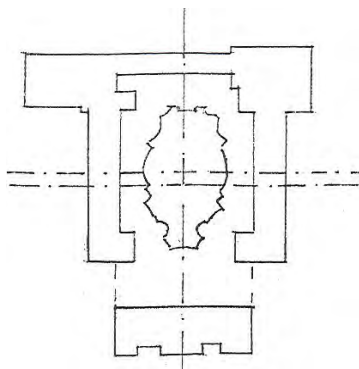

У монастирських комплексах та ансамблях існували певні закономірності формування всіх споруд. Образний центр (ОБЦ) формує храм, що одночасно є композиційним і візуальним центром

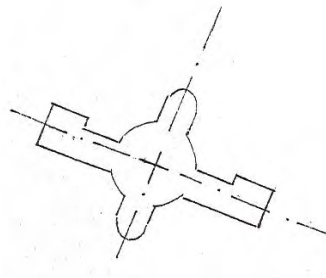

МК. Композиція монастиря пов'язана також із геометричним центром (ГЦ). Геометричний центр формують келії та інші споруди. Ландшафтний центр формує "ландшафтна домінанта" (пагорб, гора, улоговина)

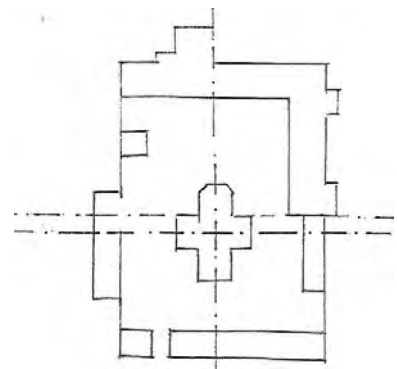
За композиційною і геометричною характеристикою можна виокремити монастирі, де:
 – осі геометричного і композиційних центрів збігаються чи майже збігаються (композиційні осі храму з центром внутрішнього монастирського двору) (монастирі св. Юра у Львові, Петра і Павла у Львові, св. Онуфрія у Львові);

Монастир св. Юра у Львові

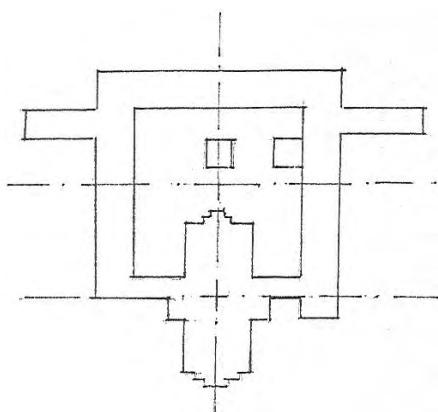

Монастир св. Петра і Павла в Дрогобичі

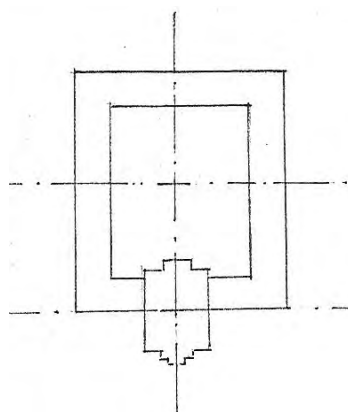

Монастир св. Онуфрія у Лаврові

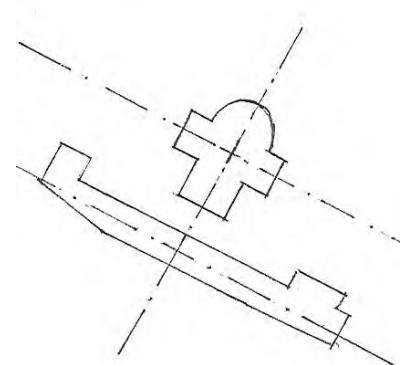
– головна вісь храму (композиційного центру) збігається з віссю геометричного центру), поперечна вісь паралельна з головною віссю (Почаївська лавра, монастирі Трійці у Чорткові, св. Онуфрія в Добромилі);

Почаївська лавра

Монастир св. Трійці в Чорткові

Монастир в Добромилі

– композиційні осі храму, будівель келій, дзвіниці паралельні, що було характерно для блокованої і вільно стоячого варіантів поєднання будівель (монастирі св. Миколая у Крехові, Спаса в Підгор'ях біля Теревовлі, св. Юрія в Червонограді, за винятком дзвіниці монастиря св. Миколая в Крехові).

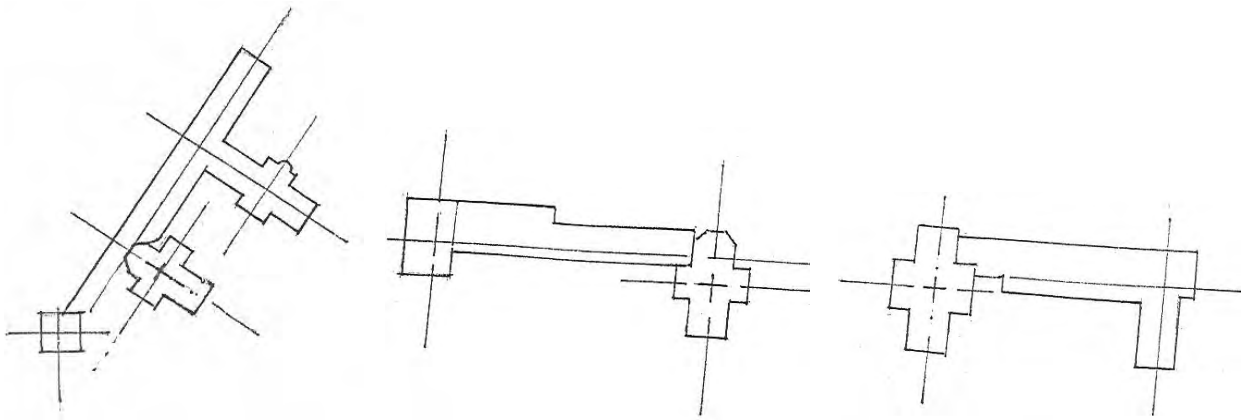

Рис. 6

*Монастир св. Миколая
в Крехові*

*Монастир Преображення
в Підгорянах (біля Тербовлі)*

*Монастир св. Юрія
в Червонограді*

Просторова організація монастирів викликає високе емоційне і художнє враження людини. Потрапляючи в композиційно організоване просторове архітектурне середовище, переміщуючись у ньому, захоплює архітектурний замисел і художній образ, що складається з багатства об'ємно-просторових характеристик у часі та просторі. Цілісність і художня виразність архітектури монастирів досягається гармонійним зв'язком із докільлям і підпорядкованістю масштабів усіх споруд, з виділенням храму, розміщеного в центрі ансамблю і зв'язаного візуально-композиційними осями з вхідними (Святими) воротами, трапезною, дзвіницею.

Висновки

Кожен український монастир має свій суто індивідуальний розпланувальний устрій, в якому з відповідним зонуванням поєднувались монастирські споруди не лише функціонально, але й композиційно. В просторовому і розпланувальному устрої майже всіх монастирів спостерігаються спільні особливості: ізоляція монастирських споруд від докільля; домінуюча роль у забудові й ландшафті; чітка ієрархічна структура будівель і споруд.

На основі аналізу візуального сприйняття основних монастирських будівель виявлено:

- храм візуально працює на внутрішній простір, дзвіниця на зовнішній;
- переважаюча зовнішня візуальна дія храму і дзвіниці;
- храм і дзвіниця візуально працюють на зовнішній і внутрішній простір.

У монастирських комплексах та ансамблях існували закономірності формування всіх споруд: храм одночасно є композиційним і візуальним центром монастирського комплексу. Композиція монастиря пов'язана також з геометричним центром (ГЦ), який формують келії та інші споруди та ландшафтним центром, що формує "ландшафтна домінанта" (пагорб, гора, улоговина).

Монастирські комплекси та ансамблі в поєднанні з історичним докільлям та характерним ландшафтом належать до культурної спадщини України і становлять значну естетичну, мистецьку та історико-архітектурну цінність.

1. Давыдова И. Л. *Некоторые особенности пространственной организации древнерусских монастырей* / И. Л. Давыдова // *Архитектурное наследие под. ред. д-ра архит. О. Х. Халпачьяна. – Москва: Стройиздат, 1986. – С. 207.* 2. Там само. 3. Рябушина И. А. *К вопросу о композиции русских монастырей XV–XVII вв.* / И. А. Рябушина // *Архитектурное наследие под. ред. д-ра арх. О. Х. Халпачьяна № 34. – Москва: Стройиздат, 1986. – С. 193.*

TO THE QUESTION OF THE COMPOSITION OF HISTORICAL UKRAINIAN MONASTERIES OF 15–18 CENTURY

© *Chen L., 2014*

The features of the spatial organization of Ukrainian historical monasteries and were classified on the basis of the composite center and monastic ensembles. The regularities location of each monastery buildings on the basis of compositional center of the monastery complex or ensemble.

The monastery buildings were constructed in the relevant era (baroque, classicism) architectural - compositional principles with regard to the environment. In the spatial structure and rozplanuvalnomu almost all monasteries there are common features: isolation monastic buildings on the environment; dominant role in the building and the landscape; clear hierarchical structure of buildings.

Analysis of visual perception of space - spatial structure and rozplanuvalnoyi significant number of Ukrainian historical monasteries possible to distinguish three main monasteries of composites for visually - shaped the role of the main elements of the monastic complex:

- Visually temple is on the inside, on the outside of the bell tower;
- The prevailing external visual performance and the church bell tower;
- Church and bell tower visually operate on the external and internal space.

In the monastery complexes and ensembles of all existing laws forming structures: the temple is both a visual and compositional center of the monastery complex. The composition of the monastery is also related to the geometric center (GC), which form cells and other structures and landscape center, forming the “dominant landscape” (hill, mountain, basin).

Integrity and artistic expression monasteries architecture achieved a harmonious relationship with the environment and the extent of subordination of all buildings, highlighting the church, located in the center of the bound and visual axes of the composite input (Holy) gate, a refectory, bell tower.

Key words: monastery, the principles of architectural and spatial combination hierarchical system of monastic constructions, composite center, cathedral, cells, Holy Gate, specific terms of perception.